

ОЛЬВІЯ ТА БЕРЕЗАНЬ В КОНТЕКСТІ ЗАСНУВАННЯ ІОНІЙСЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО ПОЛІСА В НИЖНЬОМУ ПОБУЖЖІ *

Велика Грецька колонізація VII — V ст. до н. е. становила визначне явище в історії стародавнього світу. У цей час небувалий за своїми масштабами та наслідками міграційний рух надав довготривалого імпульсу до інтенсивного розвитку політичного, економічного та культурного життя у величезному районі, що охопив басейни Середземного, Егейського та Чорного морів, призвів до виникнення тисяч нових поселень і сотень автономних держав (полісів), створив нечувані умови для ведення аграрного господарства, ремісничої та торговельної діяльності, сприяв розквіту античної культури та поширенню її досягнень серед варварського світу.

Встановлення причин, характеру, основних етапів проходження, масштабів, особливостей і наслідків грецької колонізації, що, як відомо, охопила і велику частину Української Надчорноморщини, перебуває у центрі пильної уваги вітчизняного антикознавства [1, с. 22]. Серед його нагальних проблем чільне місце займає і низка питань, пов'язаних з найранішим періодом заснування, формування та становлення Ольвійського поліса — одного з трьох найбільших давньогрецьких державних утворень, що виникли на півдні України за колонізаційної епохи.

Давно назріла і нарешті нещодавно здійснена обґрунтована корекція датування масового археологічного матеріалу з розкопок архаїчних пам'яток Нижнього Побужжя [2] надає тепер підстави та змогу переглянути деякі наріжні (усталені, але такі, що вже не відповідають сучасному стану джерел) уявлення про заснування, становлення та розвиток на найраніших етапах Ольвійського поліса та його хори і відмовитись від деяких поширених зараз в літературі історичних реконструкцій і схем перебігу грецької колонізації Нижнього Побужжя та Північно-Західного Причорномор'я загалом.

Спершу нагадаймо яка картина становлення Ольвійського поліса склалася наразі у сучасній історіографії [3, сс. 22, 94; 4, сс. 37, 43 — 44, 90 — 92]. Згідно з нею це був довгий, доволі розтягнутий у часі процес, що мав декілька поступальних етапів, які охопили другу половину VII — початок V ст. до н. е. На першому етапі (друга половина VII — початок VI ст. до н. е.) у Нижньому Побужжі існувало єдине іонійське поселення на о-ві Березань. На другому етапі (перша половина VI ст. до н. е., ближче до його середини) — виникають аграрні поселення на узбережжі Березанського лиману, які складають хору Борисфена. На третьому етапі (від середини до 3-ї чверті VI ст. до н. е. включно), на початку якого було засновано Ольвію, освоєння регіону активізується. У цей час античні аграрні поселення поширюються на правий берег Дніпровського лиману, а потім охоплюють і Правобережжя Бузького, впритул до Ольвії. На четвертому етапі (остання чверть VI — перша чверть V ст. до н. е.) Борисфен входить до складу Ольвійського поліса, хора Ольвії охоплює весь регіон Нижнього Побужжя, включаючи його Лівобережжя, і Ольвія стає одноосібним античним державним утворенням у регіоні. Наведена схема, виходячи з одержаних сучасних даних, застаріла та потребує перегляду як у багатьох важливих деталях, так і в цілому.

* Ця стаття являє собою доповнений і розширений текст доповіді, що була зроблена автором на IX Наукових читаннях пам'яті професора П. О. Каришковського, що відбулися 11 — 13. 03. 2011 в ОНУ (м. Одеса) [Див.: 25, сс. 58 — 59].

Почнемо з Березані. Культурний шар VII ст. до н. е. на острові в чистому вигляді не знайдено і виділення найдавнішого періоду в історії пам'ятки досі базується на підставі хоча і ефектних, але випадкових і не дуже численних знахідок [5, с. 7]. Достовірні будівельні рештки цього часу розкопками також не зафіксовано. Згідно ж з результатами останніх досліджень, датування відкритих будівельних комплексів раннього (першого) періоду існування Березані вкладається в межі перших трьох чвертей VI ст. до н. е., абсолютно не заходячи в VII ст. до н. е. [6, с. 320]. Цей красномовний факт, а також те, що за відсутністю будівельних решток, керамічний матеріал VII ст. до н. е. на Березані все ж є, дозволяє вважати, що Борисфен, слугуючи центром посередницької торгівлі з варварським хінтерландом був не полісом, а емпорієм [7, с. 109; 8, с. 164; 9, с. 244] і його функціонування на початковому етапі колонізації регіону носило не стаціонарний, а тимчасовий, переривчастий або сезонний характер.

Вивчення багаторічної дискусії, що й досі не вщухає у вітчизняній і зарубіжній літературі, щодо політичного статусу Борисфена [5, сс. 17 — 18; 8, с. 146 сл.], а також накопичений сучасний досвід дослідження колоніального етапу існування грецьких міст у Західному Середземномор'ї, свідчить про те, що емпорії були необхідною ланкою освоєння греками нового простору та налагодження їхніх контактів з місцевим населенням [10, р. 199 ff; 11, р. 205]. Інша справа, що далеко не всі колонії засновувалися лише як емпорії, і навпаки — далеко не всі емпорії трансформувалися згодом у повноцінні поліси. Така ситуація реально відображає складність і неповторність колонізаційного процесу в різних частинах грецької Ойкумени, яку він охопив.

Виходячи з сучасних уявлень про архаїчну Березань, можна з упевненістю говорити, що з початку VI ст. до н. е., коли поселення набуває стаціонарного характеру, воно мало подвійну функцію. З одного боку, ми бачимо його яскраво виражений торговельно-обмінний характер як центру посередницької торгівлі [7, с. 109; 8, с. 164], оскільки посуд (перш за все, парадний розписний) та транспортні амфори для вина (від кінця VII — початку VI ст. до н. е.) в значній кількості зафіксовані на варварських поселеннях за сотні кілометрів від причорноморського узбережжя [12, сс. 215 — 216; 13].

З іншого боку, поселення, особливо у світлі останніх досліджень, виділяється також і як значний сировинний та ремісничий центр [14; 15, сс. 165 — 168; 16], що спеціалізувався на виробництві знарядь праці, зброї, прикрас тощо з чорних і кольорових металів, які теж, безперечно, були предметами товарообміну з варварським населенням. Окрім того, суттєвим (якщо не переважаючим) споживачем цього металу була й сама метрополія [14, с. 225]. Із сказаного стає зрозумілим, що ми не підтримуємо відому думку про переважно сільськогосподарський характер економіки Березанського поселення (Борисфена) [17, с. 38] та його полісну організацію у розумінні політичному [18, с. 11]. При цьому ми погоджуємося з тими дослідниками, які вважали Борисфен містом [5, с. 11; 8, с. 163; 18, с. 11], про що переконливо свідчить характер його рядової (спочатку заглибленої напівземлякової, а пізніше наземної) забудови та наявність священної ділянки — теменоса з храмом, присвяченим, імовірно, Афродіті [4, сс. 41 — 42].

Відносно ж Ольвії слід зазначити, що положення про те, що в першій половині VI ст. до н. е. тут у крайньому випадку існувало лише дрібне рядове поселення березанської хори, що на початковому етапі нічим не відрізнялося від інших аграрних поселень Нижнього Побужжя цього часу [4, с. 88; 19, рр. 34 — 35, 41], давно

застаріло. Ми маємо всі підстави стверджувати, що майже всі необхідні складові грецького міста — як урбаністичного центру поліса [20; 21] — були враховані під час заснування Ольвії, яке, з огляду на найновіші дані, відбулося десь у кінці першої — на початку другої чверті VI ст. до н. е. [8, с. 157; 22, сс. 164 — 169]. На плато майбутнього міста були свідомо окреслені зони для масової житлової забудови (як і на Березані також спочатку заглибленої в землю, пізніше наземної [15, сс. 160 — 161, 168 — 170]), а також виокремлені священні ділянки — теменоси й агора — центральна площа, що не підлягала суцільній забудові аж до моменту її першого замосту в останній чверті VI ст. до н. е. [8, сс. 155, 158]. Це означає, що в місті від самого початку його заснування була виділена спеціальна ділянка для масових зібрань громадянського колективу, оскільки добре відомо, що агора за часів архаїки — ранньої класики слугувала в грецьких полісах саме місцем проведення Народних зборів і релігійних свят за участю всієї громадянської общини [20, р. 10], та сприймалася як наріжний символ новоствореного автономного поліса [21, pp. 243 — 244]. Лише пізніше, за часів еллінізму, агора дістала у грецьких містах значення головної торговельної площі міста [23, s. 27 ff]. Тому саме наявність агори дає змогу вважати неординарною роль Ольвії як громадянського центру колоніального регіону, яка водночас слугувала для Нижнього Побужжя ще й центром суспільно-політичним. Наявність агори свідчить також і про існування відповідного інституту міських чиновників, які були представниками виконавчої влади в державі.

Визначення ролі Ольвії як головного ініціюючого осередку у просторовій організації іонійської апоїкії у Нижньому Побужжі підтверджують і спостереження за розвитком її аграрної зони в регіоні. У результаті ґрунтового уточнення часу заснування цілої низки архаїчних поселень хори Ольвії у Нижньому Побужжі, що охоплюють практично весь розглядуваний регіон — від Березанського лиману на заході до Нижнього Подніпров'я на сході, вдалося зняти їх в одних випадках занижені, а в інших — завищені показники та привести їх у відповідність до об'єктивних сучасних даних [2, сс. 27 — 29].

Для поселень східного району архаїчної хори, тобто узбережжя Березанського лиману, тепер надійно встановлено, що час заснування усіх основних пам'яток (Вікторівка-I, Каборга-I, Велика Чорноморка-II, Бейкуш) [24, с. 226, рис. 1, №№ 1, 12, 14, 17] має тут єдину точку відліку — першу чверть VI ст. до н. е. [2, с. 27]. Весь масив розписної кераміки на Ягорлицькому поселенні (лівий берег Дніпровського лиману) [24, с. 226, рис. 1, № 107] також датується, починаючи від першої чверті VI ст. до н. е. [2, с. 27]. Ранні матеріали поселень на схід від Березанського лиману, від Очаківського мису до Ольвії, а саме: Куцуруб-I, Широка Балка-I [24, с. 226, рис. 1, №№ 21, 40], також належать до першої чверті VI ст. до н. е. [2, с. 27]. На відміну від цього, спираючись на отримані дані, можна говорити, що поселення, які розташовані на північ від Ольвії, на правому березі Бузького лиману (Чортувате-VII, Стара Богданівка-II) [24, с. 226, рис. 1, №№ 46, 69] та поселення його лівого берега (Лупареве-II, Станіслав-I) [24, с. 226, рис. 1, №№ 100, 105] виникають відразу після середини — на початку третьої чверті VI ст. до н. е. [2, с. 27]. *

Приймаючи до уваги те, що як уже зазначалося, за останніми даними час заснування Ольвії датується тепер приблизно кінцем першої — початком другої чверті VI ст. до н. е. [8, с. 157; 22, с. 169], є підстави стверджувати, що широко-

* Користуючись нагодою хочу виправити прикрі помилки, що потрапили до тексту однієї статі [2]. Тут на с. 27, у пункті 5 назви пам'яток правильно треба читати так: «Старая Богдановка-II» та «Лупарево-II», а на сс. 30, 59 — 62 — «Старая Богдановка-II».

масштабні заходи по заселенню та освоєнню великої землеробської території Нижнього Побужжя були синхронізовані грецькими колоністами з цією подією [24, сс. 238 – 239; 25, с. 58; 2, с. 27]. Ця наша думка підтверджується влаштуванням приблизно в цей час у регіоні системи грецьких колоніальних святилищ *extra urban*, які окреслили межі майбутньої хори та поліса в цілому [26; 27]. На наш погляд, все це відбувалося в один і той самий час, відповідно до одного й того ж задалегідь продуманого колонізаційного плану.

Отримання сучасних хронологічних реперів виникнення рядових грецьких землеробських поселень Нижнього Побужжя спростовує розповсюджену в літературі точку зору про наявність у Борисфена власної хори [28, р. 222]. У силу свого емпоріального характеру він просто не міг мати хори у своєму розпорядженні за статусом [2, с. 28; 24, с. 225]. На відміну від нього, Ольвія відразу ж була запрограмована і як місто, і як центр майбутнього полісу з необхідною внутрішньою територією, яка спеціально була зарезервована для розвитку власного сільського господарства. Чимала кількість поселень різного типу та розмірів, величезний обсяг землі, придатної для обробки та пасовищ, прямо вказує на те, що основою економіки нового поліса, що поставав у Нижньому Побужжі, було сільське господарство. Наявність сільських некрополів [29] свідчить про постійне проживання частини населення держави за межами міста, що сприяло ефективному використанню природних ресурсів оточуючого середовища [24, с. 229].

Слідом за заснуванням Ольвії її хора у Нижньому Побужжі у два прийоми чи етапи (що, очевидно, можна пояснити двома основними хвилями колонізації регіону) була щільно заселена й освоєна, внаслідок чого Ольвійський поліс набув всіх необхідних елементів, атрибутів і рис грецького колоніального полісу. На першому етапі – перша чверть – середина VI ст. до н. е. – була в основному заселена й освоєна частина аграрної зони від гирла Березанського лиману до Ольвії (Вікторівка – Широка Балка). Зазначимо, що умовні кордони цього регіону збігаються з ареалом циркуляції стрілоподібних монет, що пов'язуються з символікою Аполлона Лікаря [30, с. 39]. На другому етапі – середина – третя чверть VI ст. до н. е. – хора розширюється на північ і захід від Ольвії (по лінії Чорнувате – Варварівка – Станіслав). У цей час (у межах 3-ї чверті VI ст. до н. е.) почалося лиття дельфіноподібних монет, що символізували сакральну владу Аполлона Дельфінія [30, с. 39] і ареал їх циркуляції охоплює тепер практично всю територію Нижнього Побужжя – від Березані та Вікторівки на Березанському лимані до Олександрівки на лівобережжі Бузького лиману.

Значний обшир незаселеної вільної території та неораної родючої землі, на наш погляд, був головною передумовою організації у Нижньому Побужжі добре структурованої і розгалуженої колоніальної хори [25, с. 38]. Друга полягала у відсутності будь-яких перепон для її створення, функціонування, обмеження її в просторі та часі або якихось інших регламентаційних дій чи умов з боку місцевого населення [25, с. 58]. Напрочуд вдале поєднання топографічних особливостей, ресурсно-сировинних спроможностей і повної відсутності будь-якого відчутного впливового варварського (кочового чи осілого) населення в регіоні сприяло вільному мирному стабільному та ненасильницькому переселенню сюди іонійських греків і закріпленню їх у Нижньому Побужжі.

Поселенська, комунікативна та господарська структура колоніальної аграрної зони Ольвійського поліса знаходить собі прямі аналогії у принципах організації життєзабезпечення апоїкій [11, р. 199 ff; 31, р. 104 f] і влаштування їх сільських

округ [32, ss. 97 — 103; 33, s. 55 ff; 34] в інших частинах античного світу, охоплених Великою Грецькою колонізацією. Це стосується як близьких розмірів окремого ойкоса (близько 0,2 га) на хорі Ольвії та в сільських округах полісів метрополії і аналогічних типів поселень (включаючи і наявність на хорі метрополії аграрних агломерацій типу Чортуватого-VII), так і їх загальної площі, кількості домогосподарств, що розташовувалися там, їх метричної основи, номенклатурних складових, елементів благоустрою тощо [24, сс. 238 — 239; 35; 36].

Паралельно з розбудовою в місті першого теменоса, присвяченого Аполлону Лікарю (священному покровителю Ольвійської держави), та активним заселенням хори, вздовж її кордонів здійснюється створення цілої системи святилищ, приурочених різним богам і героям [26; 27]. На півдні — південному заході своїм сакральним захисником колоністи обирають Ахілла (о-ви Левка та Тендра), Матір Богів, Борисфена, Геракла та Гекату (Кінбурн), зі сходу їх боронить Деметра (святилище на Гіпполаєвому мису), та із заходу теж Ахілл (святилище на Бейкушському мису). Наявність прикордонних святилищ була ще однією необхідною ланкою в організації цілісної системи поліса, що загалом і підтверджується всією давньогрецькою колонізаційною практикою [27, с. 44].

Важливо підкреслити, що архаїчні святилища Нижнього Побужжя мали ті самі характерні риси, що були притаманні прикордонним колоніальним святилищам на хорі переважної більшості полісів в інших регіонах грецького світу, охоплених колонізаційним процесом, а саме: 1) вони засновувались одночасно; 2) вони маркували межі простору, на який претендувала новостворена апойкія; 3) вони асоціювалися як символ полісного суверенітету та його надійного сакрального захисту [27, с. 45].

Заснування поселень сільськогосподарської округи паралельно заснуванню міста, створення системи прикордонних святилищ, а також організація в місті священних ділянок-теменосів і агори (місця проведення Народних Зборів) майже синхронно в першій — другій чвертях VI ст. до н. е., свідчить про полісний характер мілетської апойкії в Нижньому Побужжі від самого початку колонізації регіону. Саме наявність агори як чіткого та виразного елемента архаїчного поліса та визначальної ознаки в структурі його урбаністичного центру — міста [33, s. 76] дає змогу вважати неординарною роль саме Ольвії, а не Березані як суспільно-політичного державотворчого та координуючого всі дії колоністів по освоєнню регіону осередку Нижнього Побужжя у цей час.

На відміну від Березані (Борисфену), яку частина дослідників визнає полісом [15, с. 165], Ольвія на момент свого заснування і початку становлення дійсно володіла низкою необхідних ознак державності, що були притаманні всім колоніальним полісам, де б вони не виникали, а саме: а) громадянським етніконом; б) монетним карбуванням (з демотіконом); в) атрибутами полісної влади — законодавчої та виконавчої; г) полісними культами та спеціально відведеними місцями для їх відправлення; д) внутрішньою територією для розвитку власного сільськогосподарства, тобто хорою; е) чіткими кордонами, окресленими захисними сакральними зонами [25, с. 59].

Натомість для найранішої пам'ятки цього регіону — Березані подібних рис не зафіксовано і це природно, бо її, як ми вже зазначали, слід розглядати у світлі останніх розробок, не як поліс, а лише як емпорій — тобто центр посередницької товарообмінної діяльності, торгівлі з варварським хінтерландом (насамперед, населенням лісостепової зони) і метрополією.

Таким чином, ми маємо всі підстави стверджувати, що при заснуванні Ольвії були враховані всі необхідні складові полісу, як для міста, так і для держави, відомі за літературною традицією та пам'ятками метрополії. Не зважаючи на те, що Ольвія була заснована і знаходилася на самій північній межі відомого грекам заселеного світу, далеко від основних осередків античної цивілізації, вона, тим не менш, являла собою цілісну класичну систему типового грецького поліса, точніше систему «поліс-хора» (з огляду на свої основні складові). Виходячи з цього, вона з повним правом може вважатись одним з найхарактерніших прикладів побудови античної держави в умовах виведення за море колонії часів Великої грецької колонізації, а суто для Надчорноморщини і найбільш характерним прикладом колоніального північнопонтійського поліса іонійського походження [25, с. 59].

Підсумовуючи, ще раз зазначимо, що акт заснування Ольвії — центра іонійської апойкії у Нижньому Побужжі і постійного поселення на Березані, скоріш за все, були одночасними подіями [24, сс. 238 — 239], що відбулись, можливо, ще на початку першої чверті VI ст. до н. е. [2, сс. 27 — 29; 25, сс. 58 — 59]. У 2 — 3 чвертях VI ст. до н. е., у зв'язку з освоєнням хори, процес колонізації регіону прийняв масовий і незворотний характер, а молодий поліс став набирати все більшої і більшої міці. Створення Ольвійського поліса (як прозорливо передбачав ще П. О. Каришковський близько чверті століття тому [30, с. 25], і що підтвердилося останніми дослідженнями) було в основних рисах завершено близько середини VI ст. до н. е.

Процес його заснування і початку функціонування та становлення, що знайшов конкретне відображення в налагодженні життєдіяльності суспільно-політичного центру апойкії в Ольвії та виокремлення там теменоса Аполлона Іетрос та агори, а також у створенні системи прикордонних святилищ і паралельному заснуванні поселень сільськогосподарської округи з широким освоєнням землеробського обширу Нижнього Побужжя — не носив повільного довготривалого у часі та багатоетапного характеру, як вважалося раніше. Насправді, він зайняв проміжок часу від першої — початку другої до кінця третьої чверті VI ст. до н. е. і здійснювався за заздалегідь розробленим колонізаційним планом, до того ж за класичною відомою схемою, що в літературі отримала назву *Festlandssprung* або «стрибок на материк» [37, s. 77]. Згідно з нею грецькі колоністи починали освоєння нового краю з висаджування та закріплення на острові, використовуючи його як плацдарм накопичення ресурсів і сил для подальшої колонізації прилеглої материкової зони. Саме так були зокрема засновані поліси Кіма (на узбережжі Неаполітанської затоки) та Емпоріон (на узбережжі Середземного моря в північно-східній частині Іберійського півострова) [38, pp. 165 — 169]. І в нашому випадку, очевидно, Березань була таким само підходящим плацдармом, де швидко закріпившись після її заснування, колоністи проникли вглиб материка та підшукали зручне, відповідне до всіх вимог місце для заснування суспільного центру апойкії — Ольвії і намітили межі її майбутньої аграрної території.

Усе це свідчить про полісний характер мілетської апойкії у Нижньому Побужжі від самого початку колонізації і дозволяє говорити про те, що процес заснування і становлення грецького Ольвійського поліса та його хори проходив у регіоні, що розглядається цілеспрямовано і добре організовано, а не стихійно, як дотепер вважалося [3, сс. 40 — 41; 4, сс. 37 — 39, 91; 39, сс. 58 — 59, 73], і відповідав усім основним вимогам грецької колонізаційної практики. У цьому плані особливий

подив викликає остання праця С. Ю. Саприкіна, присвячена грецьким полісам Причорномор'я архаїчної та ранньокласичної доби. Абсолютно не враховуючи дослідження останніх півтора десятиліть, автор на багатьох сторінках стверджує, що освоєння греками регіону Нижнього Побужжя відбувалося стихійно, Ольвія та Березань засновувалися (!) та заселялися стихійно [39, сс. 58 — 59, 61, 62, 64, 67, 71, 73], а архаїчні аграрні поселення регіону взагалі не належали ані хорі Ольвії, ані хорі Борисфена, а просто були ... «поселеннями перших колоністів» [39, с. 59]. Ольвія ж, на думку автора, як напіваграрне селище складала лише частину цієї стихійно виниклої поселенської структури, що розвивалася також стихійно [39, с. 59].

Насправді ж, як ми намагалися показати, картина заснування та утвердження грецької апойкії у Нижньому Побужжі мала дещо інакший характер. І цей регіон зовсім не був поглинутий такою шаленою хвилею стихії, яку, невідомо на чому ґрунтуючись, намалював російський дослідник. Що ж стосується самого устрою нижньообузької апойкії, то за класифікацією колоніальних полісів Ольвію впевнено можна віднести до полісів першого, або класичного типу [40] — тобто до таких, що мали достатньо велику та родючу хору, яка тривалий час (включаючи не тільки колонізаційний архаїчний період, але й наступний класичний) дозволяла забезпечувати матеріальне існування громадян полісу, не порушуючи полісної автаркії. Важливо підкреслити, що колоніальні поліси, засновані саме на автаркічності, являли собою, насамперед, сільськогосподарські громади [41, pp. 19 — 20].

Розвиток і співіснування у єдиному збалансованому ланцюзі хори та поліса були тісно пов'язані з новими колоніальними умовами існування античної держави на узбережжі Чорного моря, що й робить їх основними аргументами у визначенні полісної організації апойкії — новоствореної колонії. Місто Ольвія (центр суспільно-політичного управління держави) та хора (підвладна йому взаємопов'язана система аграрних поселень Нижнього Побужжя) як дві невід'ємні частини єдиного організму чітко відображають усі головні етапи заснування, формування, становлення та подальшого історичного поступу Ольвійського полісу — його розвитку, розквіту, кризи та занепаду.

Незважаючи на різну кількість поселень на території античної аграрної зони в Нижньому Побужжі в усі основні періоди існування тут Ольвійської держави (107 — для часів архаїки, 152 — для періоду класики-еллінізму та 64 — для перших сторіч нашої ери) їх стабільна концентрація в одних і тих самих географічних межах прямо вказує на незмінність кордонів Ольвійської держави впродовж усього майже тисячолітнього періоду її існування. А це означає, що ідея просторового розвитку держави в окреслених межах конкретної території, а саме — 55 км з заходу на схід та 45 км з півночі на південь — була, вочевидь, закладена з самого початку її створення [24, с. 38]. Населення ж поліса (тобто його громадянський колектив) постійно піклувалося про незмінність її кордонів, розмістивши уздовж них систему охоронних сакральних зон-святилищ [26; 27] ще за часів, як ми вважаємо, першого покоління колоністів.

Життєздатність моделі античного сільського розселення на хорі, запрограмованої, очевидно, на декілька поколінь уперед, теоретичне підґрунтя та практичний досвід втілення якої були одержані у Середземномор'ї внаслідок активної колоніальної діяльності, була, таким чином, повністю доведена на прикладі Ольвії [42]. Саме завдяки створенню хори, перед усім як первинної основної бази для економічного самозабезпечення апойкії та полісної автономії греки в архаїчний

період утвердилися в цьому регіоні майже на тисячу років і Ольвія зберігала за собою полісну територію (практично без втрат), починаючи від початкової (колоніальної) до фінальної (пізньоантичної) епохи включно.

Таким чином, не викликає сумніву те, що і Ольвія, і Березань мали безпосереднє відношення до появи іонійського колоніального поліса в Нижньому Побужжі на початку VI ст. до н. е. [15, сс. 165, 189], але їх роль у цьому була якісно відмінною [2, сс. 28 – 29; 7, с. 164; 25, с. 59].

Березань виконала своє історичне призначення у колонізаційну добу тим, що: 1) була першим розвідковим форпостом іонійців у незнайомому для них регіоні; 2) успішно налагодила функціонування місця стабільних і мирних контактів з представниками варварського хінтерланду шляхом проведення тут двосторонніх сезонних торжищ; 3) послугувала плацдармом широкого аграрного освоєння Нижнього Побужжя; 4) постала активно діючим емпорієм і потужним ремісничо-виробничим центром у складі Ольвійського поліса; а згодом – 5) другим по значенню містом (і очевидно, зовнішнім портом [5, с. 72]), у складі створеної держави.

Ольвія ж відразу засновувалася з іншою метою, а саме як головний суспільно-політичний центр нового полісу з усіма його необхідними атрибутами – установленими етніконом і демотіконом громадянського колективу, органами влади, власною грошовою одиницею, місцем вшанування полісних богів-покровителів, могутньою хорою, системою прикордонних сакральних зон тощо. Саме в рамках планомірних поступальних широкомасштабних заходів по зміцненню молодого поліса, що, ймовірно, здійснювалися заздалегідь складеним ще в метрополії планом, одночасно із заснуванням самої Ольвії близько кінця першої чверті VI ст. до н. е., було засновано і стаціонарне поселення на Березані. Воно, як бачиться, послугувало грекам своєрідним «п'ятачком», плацдармом для більш поглибленого вивчення, а потім масового заселення Нижнього Побужжя, заснування десятків землеробських поселень, освоєння природних ресурсів регіону, а також для розвитку вигідних торговельних відносин з варварським хінтерландом.

Отже, в контексті заснування іонійського колоніального поліса в Нижньому Побужжі Ольвія виступала тут, так би мовити, головним архітектором державо-творчого процесу, його застрільником, а Березань була, напевне, найголовнішим і найважливішим центром серед усіх інших вузлових виробничо-ремісничих, торговельно-обмінних і аграрних осередків апоїкії у регіоні (окрім Березані, це, можливо, ще Ягорлик, Аджигол, Чортувате-VII, Стара Богданівка-II), на які спиралась Ольвія, неухильно втілюючи його у життя.

Бібліографія

1. Буйських С. Б. Етнокультурні штрихи до картини еллінської колонізації Надчорноморщини / С. Б. Буйських // УЦСЄ. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 21 – 38.
2. Буйских С. Б. К хронологии архаических поселений хоры Ольвии Понтийской / С. Б. Буйских, А. В. Буйских // БИ. — 2010. — Вып. XXIV. — С. 3 – 64.
3. Крыжицкий С. Д. Сельская округа Ольвии / С. Д. Крыжицкий, С. Б. Буйских, А. В. Бураков, В. М. Отрешко. — К. : Наукова думка, 1989. — 240 с. — Библиогр. : с. 224 – 235.
4. Крыжицкий С. Д. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье / [С. Д. Крыжицкий, А. С. Русяева, В. В. Крапивина и др.]. — К. : ИА НАНУ, 1999. — 478 с. — Библиогр. : сс. 609 – 668.

5. Назаров В. В. Древнегреческое поселение на острове Березань / В. В. Назаров. — Николаев, 1997. — 24 с.
6. Чистов Д. Е. Работы на острове Березань археологической экспедиции Гос. Эрмитажа / Д. Е. Чистов // АДУ 2003 — 2004 pp. — Запоріжжя, 2005. — С. 320 — 322.
7. Копейкина Л. В. Особенности развития Березанского поселения в связи с ходом колонизационного процесса / Л. В. Копейкина // ПГКСВП. — Тбилиси, 1979. — С. 106 — 113.
8. Буйских А. В. Некоторые полемические заметки по поводу становления и развития Борисфена и Ольвии в VI — V вв. до н. э. / А. В. Буйских // ВДИ. — 2005. — № 2. — С. 146 — 164.
9. Kerschner M. Zum Beginn und zu den Phasen der griechischen Kolonisation am Schwarzen Meer / M. Kerschner // EA. — 2006. — Bd. 12. — S. 227 — 250.
10. Hansen M. H. Emporion. A Study of the Use and Meaning of the Term in the Archaic and Classical Periods / M. H. Hansen // HE. — 1997. — Heft 117. — S. 83 — 105.
11. Wilson J.-P. The Nature of Greek Overseas Settlement in the Archaic Period: *Emporion* or *Apoikia*? / J.-P. Wilson // The Development of the *Polis* in Archaic Greece. — London — N.York, 1997. — P. 199 — 207.
12. Вахтина М. Ю. Греческая столовая керамика VI в. до н. э. из раскопок Немировского городища в Побужье / М. Ю. Вахтина // ΣΥΣΣΙΤΙΑ. — СПб., 2000. — С. 209 — 217.
13. Шрамко И. Б. Новые находки ранней античной керамики на Бельском городище / И. Б. Шрамко, С. А. Задников // СΥΜΒΟΛΑ. — Москва — Киев, 2010. — Вып. 1. — С. 294 — 300.
14. Доманский Я. В. К вопросу о базовой функции первоначального Борисфена / Я. В. Доманский, К. К. Марченко // ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ. — СПб., 2007. — С. 22 — 27.
15. Чистов Д. Е. Архаический Борисфен: основные итоги исследований в восточной части Березанского поселения / Д. Е. Чистов // Европейская Сарматия. Сб. посв. М. Б. Щукину. — СПб., 2011. — С. 158 — 190.
16. Крутилов В. В. Железодельная мастерская с сырцовыми стенами на территории теменоса Березанского поселения / В. В. Крутилов // МАИЭТ. — 2007. — Suppl. 4. — С. 117 — 119.
17. Лапин В. В. Экономическая характеристика Березанского поселения / В. В. Лапин // АГ. — М., 1963. — С. 31 — 39.
18. Соловьев С. Л. Античная Березань: вчера и сегодня / С. Л. Соловьев // Борисфен — Березань. — СПб., 2005. — С. 7 — 15.
19. Wasowicz A. Olbia Pontique et son territoire / A. Wasowicz. — Paris, 1975. — 252 p.
20. Snodgrass A. M. Archaeology and the Study of the Greek City / A. M. Snodgrass // City and Country in the Ancient World. — London — N. York, 1991. — P. 1 — 24.
21. Miller S. G. Architecture as Evidence for the Identity of the Early *Polis* / S. G. Miller // Sources for the Ancient Greek City — State. — Copenhagen, 1995. — P. 201 — 244.
22. Русяева А. С. К вопросу об основании ионийцами Ольвии / А. С. Русяева // ВДИ. — 1998. — № 1. — С. 160 — 170.

23. Kenzler U. Vom dörflichen Versammlungsplatz zum urbanen Zentrum. Die Agora in Mutterland und in die Kolonien / U. Kenzler // Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. – Wien, 2000. – S. 23 – 28.
24. Буйських С. Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму / С. Б. Буйських // ССПК. – Запоріжжя, 2009. – Вып. 15. – С. 225 – 247.
25. Буйських С. Б. До проблеми заснування та становлення Ольвійського полису / С. Б. Буйських // Древнее Причерноморье. – Одеса, 2011. – Вып. IX. – С. 58 – 59.
26. Буйських С. Б. Святинища *extra-urban* епохи грецької колонізації Нижнього Побужжя / С. Б. Буйських // Археологія. – 2004. – № 3. – С. 3 – 14.
27. Буйських С. Б. Греческие святилища Нижнего Побужья как сакрально-территориальный символ колонизации региона / С. Б. Буйських // БЧ. – Керчь, 2007. – Вып. VIII. – С. 42 – 45.
28. Solovev S. Archaic Berezan: Historical-Archaeological Essay / S. Solovev // HE. – 1998. – Hft. 121. – P. 205 – 225.
29. Снитко І. О. Підкурганні поховання некрополів хори Ольвії VI – V ст. до н. е. / І. О. Снитко // Археологія. – 2011. – № 1. – С. 11 – 22.
30. Карышковский П. О. Монеты Ольвии / П. О. Карышковский. – К. : Наукова думка, 1988. – 167 с.
31. Murray O. Early Greece / O. Murray – New Jersey, 1980. – 320 p.
32. Audring G. Zur Struktur des Territoriums griechischer Polis in archaischer Zeit / G. Audring. – Berlin, 1989. – 108 s.
33. Lang F. Archaische Siedlungen in Griechenland. Struktur und Entwicklung / F. Lang. – Berlin, 1996. – 307 s. – 159 abb.
34. Lohmann H. Die Chora Milets in archaischer Zeit / H. Lohmann // MF. – Mainz, 2007. – Bd. 5. – S. 363 – 392.
35. Буйських С. Б. Ойкос греческой хоры в Нижнем Побужье VI – V вв. до н. э. / С. Б. Буйських // БЧ. – Керчь, 2006. – Вып. VII. – С. 29 – 31.
36. Буйських С. Б. Элементы благоустройства на архаических поселениях Нижнего Побужья / С. Б. Буйських // БЧ. – Керчь, 2012. – Вып. XIII. – С. 53 – 59.
37. Ehrhardt N. Milet und seine Kolonien / N. Ehrhardt // Frankfurt/Main. – 1983. – 584 s.
38. Boardman J. The Greek Overseas. (Fourth Edition) / J. Boardman. – London, 1999. – 304 p.
39. Сапрыкин С. Ю. Греческие полисы Причерноморья (эпоха архаики и ранней классики) / С. Ю. Сапрыкин // Античный полис. – М., 2010. – С. 55 – 89.
40. Казаманова Л. Н. О типологии греческих полисов / Л. Н. Казаманова, Г. Т. Залюбовина // X конф. ВДИ. Тез. докл. – М., 1987. – С. 54 – 55.
41. Hansen M. H. The Copenhagen Inventory of *Poleis* and the *Lex Hafniensis de Civitate* / M. H. Hansen // The Development of the *Polis* in Archaic Greece. – London – N.York, 1997. – P. 9 – 23.
42. Буйських С. Б. Архаїчна хора Ольвії Понтійської як еталонна пам'ятка доби Великої Грецької колонізації / С. Б. Буйських // Историко-культурное наследие Причерноморья. Тез. докл. III междунар. науч. конф. – Ялта, 2011. – С. 15 – 16.

Буйских С. Б.

Ольвия и Березань в контексте основания ионийского колониального полиса в Нижнем Побужье

В статье на основании новых данных показывается, что процесс основания Ольвии и Березани, а также начало массового освоения аграрной территории Нижнего Побужья был синхронен и не носил затяжного характера. Он занял промежуток времени от конца 1-ой — начала 2-ой до конца 3-ей четвертей VI в. до н. э. В отличие от Березани, Ольвия сразу основывалась как общественно-политический центр полиса, и поэтому имела для этого процесса определяющее значение и все необходимые составляющие.

Березань же, как эмпорий и производственно-сырьевой центр, на потенциал которого опиралась Ольвия, играла в этом процессе тоже очень важную, но соподчиненную роль и не имела таких необходимых атрибутов государственности, какими обладала Ольвия.

Bujskikh S. B.

Olbia and Berezan in the context of the Ionic colonial polis foundation in Lower Bug region.

According to fuller information the article demonstrates that the process of Olbian and Berezans foundation, and also the beginning of mass agricultural settling of Lower Bug region were synchronous and not protracted. The dating of the process is from the end of the 1st — the beginning of the 2nd quarter till the end of the 3rd quarter of the VI century BC. In contrast to Berezan Olbia was founded from the very beginning as social and political centre of the city, and therefore it has determinative meaning for that process and all the needed components. And Berezan, as emporion and production-resource centre, on potential of which Olbia based itself upon, played in that process a significant, but subdominant part too, and didn't have such important attributes of statehood that Olbia did.

Попандопуло З. Х.

**БЛАГОВЕЩЕНСКИЙ I ГРУНТОВЫЙ МОГИЛЬНИК
(ПО МАТЕРИАЛАМ ИССЛЕДОВАНИЙ А. В. БОДЯНСКОГО)**

В 50-е годы прошлого столетия, в результате сооружения плотины Каховской ГЭС, образовалось гигантское водохранилище, затопившее огромные территории в понизовьях Днепра в пределах Запорожской, Днепропетровской и Херсонской областей. В отличие от археологических объектов Надпорожья, попавших в зону затопления при сооружении Днепровской гидроэлектростанции в 30-е годы, и для исследования которых была создана Днепростроевская экспедиция Наркомпроса со многими отрядами во главе с академиком Д. И. Яворницким, памятникам нижнего Днепра повезло меньше. На территории Запорожской области работала лишь одна — Горностаевская экспедиция ИА АН УССР под руководством В. И. Довженка, которая короткое время (1953 г.) исследовала средневековое городище в урочище Большие Кучугуры. А ведь в зоне затопления оказались сотни памятников археологии. Часть их бесследно исчезла, за некоторыми потом велись многолетние наблюдения и проводились спасательные работы. Человеком, который на протяжении всей своей жизни проводил разведки в районах разрушающихся объектов, был археолог Александр Всеволодович Бодянский. Данная статья посвящена одному из крупных грунтовых могильников эпохи раннего железа — Благовещенскому, открытому и частично исследованному им.